

ЛЕКЦІЯ 3: СОЦІОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ПЛАН:

1. Системна модель соціальної роботи
2. Екологічна модель соціальної роботи
3. Використання у соціальній роботі теорії ролей
4. Соціально-радикальна модель соціальної роботи

Головні поняття теми: системна модель соціальної роботи, теорія систем, соціальна мережа, макрорівень, мікрорівень, екологічна модель соціальної роботи, життєвий стрес, життєва ніша, сімейний центр, екосистеми, екомапи, генограми, теорія ролей, соціальна роль, групова дискусія, психодрама, соціально-радикальна модель соціальної роботи, марксизм, відчуження, фемінізм, пригнічення, рівність, свобода.

ПИТАННЯ 1

Серед соціологічних моделей соціальної роботи одне з провідних місць займає **системна модель соціальної роботи**.

Засновник міждисциплінарної теорії систем австрійський біолог та філософ *Людвіг фон Берталанфі* вважав, що всі організми – це системи, що складаються з підсистем та одночасно самі виступають як складові надсистем. Система – це сукупність елементів (предметів, явищ, поглядів), між якими існує зв'язок та взаємодія. Зміни в одній частині системи зумовлюють зміни в інших її складових. Соціальна система – цілісне утворення, основними елементами якого є люди, групи, спільноти, соціальні інституції та зв'язки між ними.

На цьому підґрунті у 70-х роках XX століття склалася системна модель соціальної роботи. Її розробники – американці *Говард Голдстейн* «Практика соціальної роботи», *Еліен Пінкус* та *Енн Мінахен* «Практика соціальної роботи: модель та метод». За системною моделлю соціальної роботи, життя людини залежить від систем, у які вона включена. Причина соціальних

проблем – неможливість клієнтів користуватися системами підтримки з причин: 1) відсутності систем (самотність, неповні родини); 2) непоінформованість клієнтів про можливості соціальних систем або неможливість ними користуватися (дитина, про яку не турбуються батьки, не знає про можливості отримання допомоги від соціальних служб або боїться до них звертатися, оскільки вважає, що це ще більше погіршить стосунки в родині).

Системний підхід використовується у соціальній роботі на різних рівнях. Наприклад, *на індивідуальному (мікрорівні)* важливо визначити соціальне оточення клієнта, яке може бути використане як ресурс вирішення проблеми. У такому разі говорять про створення *підтримуючих мереж*. *Мережі* – це формальні і неформальні зв'язки між людьми та організаціями. Вони можуть бути позитивними та негативними за своїми соціальними функціями. Завдання соціальної роботи – створювати, підтримувати та розвивати позитивні соціальні мережі, а також контролювати негативні.

На макрорівні теорію систем використовують для організації та зміни систем, які чинять вплив на життя людей. У процесі роботи в спільноті теорія створює можливості для розуміння зв'язку ресурсів, потреб, міжособистісних відносин та ефективного використання різних частин системи, розвитку так званого соціального партнерства. Наприклад: вчителі-пенсіонери дають уроки дітям з бідних родин, встановлюючи у такий спосіб контакти і долаючи самотність. Рада ветеранів забезпечує пенсіонерів безплатними зачісками, а перукарі-початківці здобувають перший професійний досвід.

Водночас теорії систем притаманні такі обмеження: 1) вона не пояснює причин порушень, більше спрямовуючи свої зусилля на вирішення проблем, що вже існують; 2) вимагає від соціального працівника становлення та розвитку контактів з багатьма організаціями та установами (місцева влада, лікарні, навчальні заклади, суспільні та релігійні організації тощо). Між тим такі організації не завжди є зацікавленими у розвитку стосунків із соціальними службами; 3) зміна системи вимагає багато часу та зусиль, тому

деякі зусилля можуть здаватися марними. Але якщо система змінюється на краще, то це значно покращує життя людей.

Більш широке коло питань взаємодії людини та оточуючого середовища, у порівнянні із системною моделлю, аналізує екологічна модель соціальної роботи.

ПИТАННЯ 2

Екологічна модель соціальної роботи заснована на *соціальній екології* – науці, що вивчає закони та закономірності взаємодії суспільства та природи, розвиток системи «суспільство – природа», вирішення проблем охорони та збереження людини. Соціальна екологія базується на теорії соціального конструювання, автори якої – представники Чикагської школи соціології *Роберт Парк, Ернст Берджес, Родерик Маккензі*. У соціальній роботі екологічна модель яскраво представлена так званою життєвою моделлю, яку у 70-х роках 20 століття представили *Карел Гермейн* та *Алекс Гіттерман* у роботі «Життєва модель та практика соціальної роботи»

Екологічна модель соціальної роботи спрямована на використання активних методів адаптації та соціалізації клієнта для досягнення ним особистісних змін, рівень яких відповідав би вимогам оточуючого середовища, а також на вплив на фізичне і соціальне середовище для того, щоб воно більше відповідало правам, потребам та життєвим цілям особистості.

Крім того, екологічна модель соціальної роботи спирається на такі теорії та концепції:

життєвого стресу, який викликає активізацію та сприяє розвитку людини, якщо він відповідає уявленню людини про себе та свої здібності з його подолання, у протилежному випадку – дистрес, який може зруйнувати людину (*Ганс Сельє*);

протистояння як здатності людини долати негативні наслідки змін та протистояти ним. Протистояння сприяє вирішенню проблем та керуванню

емоціями, активізує ресурси людини, може сприяти пробудженню нових потенціалів та реалізації невикористаних резервів;

життєвої ніші (ареалу), за якою кожній людині необхідні для розвитку та життя фізичні та соціальні умови: зручне житло, облаштовані вулиці, занятість, матеріальна захищеність, тому соціальна робота дбає про розвиток інфраструктури, зручної і для незахищених категорій населення;

родинності, за якою кожній людині потрібна підтримуюча система, яку складають родичі, сусіди, друзі, колеги, навіть, тварини та рослини. Тому важливим завданням соціальної роботи є з'ясування наявності і стану підтримуючої системи та відповідне інформування клієнтів про можливість налагодження колись втрачених зв'язків. Яскравий приклад – телепередача «Жди меня»;

життєвих вмінь, представники якої стверджують, що людина має володіти навичками, необхідними для життя у сучасному соціумі. Навички робити закупівлі у супермаркетах, користуватися комп'ютером та мобільними телефонами, інтернетом, скайпом для пошуку, розвитку та підтримки контактів.

Відповідно до цих концепцій розроблені такі методи роботи з відновлення соціальної суб'єктності людини:

1) *метод сімейного центру*, суть якого полягає в роботі з родиною на ґрунті вивчення її оточення та розвитку соціальних зв'язків сімей з дітьми з особливими потребами;

2) *метод навичок*, орієнтований на відпрацювання навиків взаємодії особистості з оточуючим світом;

3) *метод життєвої моделі*, спрямований на аналіз життєвого простору людини за допомогою виділення таких сфер: а) життя на різних вікових етапах: дитинство, дорослість, старість, зміна статусів та ролей, втрати, кризи, переїзди; б) міжособистісні відносини: в парах, родині, організаціях (експлуатація, невідповідність очікувань); в) соціальні та фізичні особливості середовища (нерівні можливості для чоловіків та жінок,

нерозвинутість інфраструктури). Проблеми можуть виникати в будь-якій сфері окремо, зачіпати інші сфери, розвиватись паралельно в кожній з них. Важливо з'ясувати джерело проблеми та знайти шляхи її вирішення;

4) *метод моделювання екосистем*, суть якого полягає у використанні у соціальній роботі *екомап* та *генограм*.

Екомапа – це зображення зв'язків людини (родини) з організаціями, установами, друзями, родичами, сусідами з відзначенням специфіки цих зв'язків. Екомапа дає можливість наочно відобразити систему стосунків людини з соціальним середовищем. Генограма передбачає створення родинного дерева з позначкою дат, віку, специфіки стосунків. Створення екомап та генограм разом з клієнтом дає можливість не тільки фіксувати інформацію про клієнта та його оточення – сімейне, міжособистісне тощо, а і визначати додаткові можливості для відновлення та розвитку таких зв'язків.

Наступна модель зосереджує свою увагу на взаємодії між людьми та виконанні ними соціальних ролей.

ПИТАННЯ 3

Теорія ролей розроблена соціологами, серед яких, насамперед, відзначимо *Толкота Парсонса*, *Роберта Мертона* та *Джекоба Морено*. Зазначена теорія стверджує, що люди в суспільстві займають певні позиції, відіграючи відповідні ролі. *Роль* – це типові очікування або поведінка, яка пов'язана з позицією особистості в соціальних структурах. Роль формує ідентичність людини і сприйняття її іншими людьми. У соціальній роботі розрізняють формальні ролі (батько, студент, викладач тощо) і неформальні (цап-відбувайло, контролер, доглядач тощо).

Роль складається із взаємопов'язаних компонентів: 1) рольові уявлення (як особа уявляє свою належну поведінку); 2) рольові очікування (чого або якої поведінки очікують від особи, що займає певну позицію); 3) виконання ролі (якою насправді є реальна поведінка особи). Людині притаманний набір ролей, сукупність ролей, які вона опановує з набуттям певної соціальної

позиції.

Соціальна робота, що реалізується на підставі теорії ролей, дає можливість проаналізувати вміння клієнтами грати певні ролі, підготувати їх до виконання нових ролей (сімейної ролі при вступі до шлюбу, ролі працівника-професіонала при працевлаштуванні, батьківської ролі при народженні дитини тощо), проаналізувати ситуації зміни ролей, значущості і другорядності певних ролей клієнта, що сприяє налагодженню та розвитку зв'язків та адаптації клієнта. У теорії ролей розроблені практичні та ефективні прикладні методики, які дають можливість розширити поведінковий репертуар клієнта, створити умови для розвитку його рольової суб'єктності. До таких належать: 1) групова дискусія (керована дискусія, предметом якої можуть бути життєві події, факти біографії клієнта, міжособистісні стосунки в родині або колективі та ін.); 2) ігрова терапія як вільна або керована гра, в межах якої клієнт програє певні ролі, розкриваючи при цьому для себе певні нюанси або особливості, що характерні для тих або інших ролей; 3) психодрама – методика, що передбачає розігрування певних значущих або традиційних ситуацій, в яких найяскравіше проявляються проблеми клієнта та ін. Такі форми роботи передбачають поглиблення розуміння клієнтом своїх позицій, так і поведінки своїх партнерів.

Таким чином, соціальна робота, що спирається на теорію ролей, спрямована на аналіз проблем клієнта через роботу з ним в контексті найближчого оточення. Вона не дає можливості працювати одночасно з великою кількістю людей. Проте таку можливість відкриває соціально-радикальна модель, яка розглядається в наступному питанні цієї теми.

ПИТАННЯ 4

Соціально-радикальна модель соціальної роботи спирається на теорії марксизму і фемінізму. Вона заперечує психологічні пояснення проблем клієнтів та закликає до розгляду і затвердження балансу влади, використання структурних засобів розв'язання проблем і організацій

колективних соціальних дій.

Розробники соціально-радикальної моделі відновлення соціальної суб'єктності людини творчо використовують окремі важливі положення марксистського вчення, передусім, у плані аналізу структурних причин соціального відчуження людини. Вважається, що в капіталістичному суспільстві ототожнення людини і товару зумовлює болісні явища соціального відчуження у таких формах:

- 1) відчуження від процесу праці: працівники не беруть участі в обговоренні та прийнятті рішень щодо того, що і як вони виробляють;
- 2) відчуження від продукту праці, який не належить тим, хто його виробляє;
- 3) відчуження від інших працівників у процесі прогресуючого розподілу праці;
- 4) відчуження від людської сутності як неможливість реалізувати себе у роботі та у свій вільний час.

Відповідно до цього пропонуються такі підходи до проведення соціальної роботи:

- 1) прогресивний, що розглядає соціальну роботу як чинник позитивних змін, спрямованих на поліпшення взаємозв'язків у суспільстві, активізацію колективного руху та розвитку свідомості;
- 2) репродуктивний, за допомогою якого обґрунтовується необхідність участі соціальних працівників у відтворенні особистісних і соціальних ресурсів, передусім, робітничого класу;
- 3) контрадикторний, що акцентує увагу на суперечливій ролі соціальних працівників, які своєю діяльністю, з одного боку, посилюють капіталістичний контроль, з іншого, підвищують функціональні можливості робітничого класу завдяки навчанню, наданню повноважень клієнтам, більшість яких належить до робітничого класу.

Усі ці підходи доповнюються рядом важливих положень *фемінізму* – теорії, яка спрямована на захист соціальної рівності чоловіків та жінок, проти

патріархальних стереотипів та сексизму. *Патріархальними стереотипами* називають погляди, що відображають традиційний розподіл ролей та можливостей чоловіків та жінок.

Фемінізм представлений основними трьома течіями: 1) ліберальний фемінізм, який відстоює рівність можливостей для представників обох статей; 2) соціальний фемінізм – спрямований на реалізацію намагання прибрати «домашнє рабство» жінок, звільнити жінку від традиційного виконання домашніх обов’язків для професійної та іншої самореалізації; 3) радикальний фемінізм – спрямований на намагання звільнити жінок від необхідності виношувати і народжувати дітей та використовувати новітні репродуктивні технології.

Головна ідея фемінізму у соціальній роботі полягає у проголошенні необхідності подолання соціальних факторів жіночого пригнічення, а не в засвоєнні жінкою очікуваної від неї рольової поведінки. Практичною реалізацією такого підходу є робота з консолідації та об’єднання клієнтів задля подолання впливу патріархальних стереотипів, ослаблення насильства та експлуатації жінок.